

Σκέψη και μάθηση

του Έβαλντ Ιλιένκοφ*

Συνήθως διαπιστώνεται ότι οι μαθητές (ή έστω κάποιοι μαθητές) δε μαθαίνουν. Το ερώτημα γιατί δε μαθαίνουν, δε φαίνεται ν' απασχολεί σοβαρά το εκπαιδευτικό σύστημα, που βιάζεται να προβάλλει έτοιμες συστάσεις για τους όποιους "ανεπίδεχτους" και την εκπαίδευση την ίδια.

Μια τέτοια δοκιμασμένη συνταγή είναι τα διαφοροποιημένα προγράμματα και τύποι σχολείων, που καθορίζουν τη μοίρα του μαθητή, κατά τη φύση του τάχα. Τι είναι όμως φυσιολογικό για το βιοκοινωνικό ον που ονομάζουμε άνθρωπο; Ο σοβιετικός φιλόσοφος είναι κατηγορηματικός: ο νους, οι ικανότητες, τα ταλέντα είναι ο γενικός κανόνας, αποτέλεσμα της ανάπτυξης του βιολογικά κανονικού

εγκεφάλου σε συνθήκες ανθρώπινου πολιτισμού. Άρα η παρέκκλιση απ' τον κανόνα θα πρέπει ν' αναζητηθεί κατά κανόνα στις "αφύσικες" για τα ανθρώπινα κριτήρια κοινωνικές συνθήκες.

Στη συνέχεια το απόσπασμα επικεντρώνει στη μεθοδολογία της διδασκαλίας, που πρέπει ν' ακολουθεί το δρόμο της διαλεκτικής σκέψης, δημιουργώντας στο παιδί καταστάσεις προβληματισμού, ώστε να βρίσκουν διέξοδο οι αντιφάσεις, μέσα από ερωτήματα που λύνονται με βαθύτερη εξέταση του αντικείμενου κάθε φορά. Το ζήτημα λοιπόν είναι να μάθουμε το παιδί να οργανώνει τη σκέψη και τη ζωή του, που σημαίνει να "μην μπλοκάρει", χωρίς ν' αφήνει κατά μέρος τις υπαρκτές αντιφάσεις.

Ακριβώς γι' αυτό δε θεωρούμε εναλλακτική διδακτική πρόταση τις τυποποιημένες, "καινοτόμες" μεθόδους, επίσης δοκιμασμένες κι αποτυχημένες. Αν παπαγαλίζαμε πως πρέπει "να μάθουμε το μαθητή πώς να μαθαίνει" χωρίς στ' αλήθεια να σκέφτεται και τίποτα τελικά να μη γνωρίζει, αν τον περιορίζαμε με σύγχρονα μέσα (βλ. Η/Υ) σε προδιαγεγραμμένες ενέργειες, τότε πάλι θα τον βυθίζαμε σε μια κατάσταση υστερίας, στον απόλυτο γνωστικό σχετικισμό, που αναζητάει σανίδα σωτηρίας στο ισχυρότερο κάθε φορά ιδεολόγημα. Οπότε δε θα 'χουμε άνθρωπο, παρά ένα πανικόβλητο ζώο που χρειάζεται τιθάσευση ή νάρκωση.

Ας το σκεφτούμε ...

* Από το γνωστό κείμενο του Ε.Β.Ιλιένκοφ: "Τα σχολεία μας πρέπει να διδάσκουν πώς να σκεφτόμαστε!". Οι αριθμημένες σημειώσεις είναι του μεταφραστή Μ.Μιχαήλ.

1. Επιστήμη των γενικών μορφών και τρόπων σκέψης (=νόησης). Η Τυπική Λογική χρησιμοποιείται συνειδητά ή ασυνειδητά από όλους, γιατί χωρίς την τήρηση των κανόνων της οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να συνεννοηθούν. Εξετάζει τα φαινόμενα σε κατάσταση ηρεμίας, σχετικής σταθερότητας των πραγμάτων αποσπάται από την ανάπτυξη και την αλλαγή τους, ενεργεί δηλαδή με ακίνητες κατηγορίες, ενώ η Διαλεκτική Λογική με ρέουσες κατηγορίες. Αποσπά τις μορφές νόησης από το περιεχόμενο σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τη Διαλεκτική Λογική. Η Τυπική Λογική εξετάζει κυρίως τις αρχές και τους κανόνες εξαγωγής ορισμένων κρίσεων από άλλες, χωρίς όμως να προσανατολίζεται στη μελέτη της πείρας και τη γενίκευσή της.

Συχνά γίνεται σύγχυση ανάμεσα στην ανάπτυξη της ικανότητας να σκέφτεται κανείς και τη διαδικασία της τυπικής απόκτησης των γνώσεων που προδιαγράφει το σχολικό πρόγραμμα. Αυτές οι δυο διαδικασίες δεν ταυτίζονται, παρόλο που η μια δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την άλλη. Όπως είπε ο Ηράκλειτος: «Η πολλή γνώση δεν γυμνάζει το νου, ωστόσο ο σοφός πρέπει να γνωρίζει πολλά».

Δεν είναι δυνατόν να ενσταλάξεις "νου" σ' έναν άνθρωπο με τη μορφή συστήματος "κανόνων". Η διδασκαλία της Τυπικής Λογικής¹ στα scho-

λεία δεν παράγει “έξυπνους” ανθρώπους, δεν μαθαίνει τους μαθητές να κρίνουν σωστά.

Η νοημοσύνη δεν είναι δώρο της φύσης. Προκύπτει μόνο σε σύνδεση με τον ανθρώπινο κοινωνικό πολιτισμό, τη γνώση. Το παιδί μαθαίνει να σκέφτεται απ’ όλη τη γύρω του ζωή, από την οικογένεια, τα παιχνίδια, τα άλλα παιδιά κλπ.. Ο παιδαγωγός πρέπει να δημιουργεί τις συνθήκες που θα διαμορφώσουν στο παιδί την ικανότητα να σκέφτεται “ανεξάρτητα”, χωρίς εξωτερική υπόδειξη.

Μεταθέτοντας τις δυσκολίες της μάθησης στη “φύση του παιδιού” ο παιδαγωγός έχει ήσυχη τη συνείδησή του. Η θέση όμως αυτή είναι επιστημονικά αστήριχτη και ηθικά απαράδεκτη. Η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων γεννιέται μ’ ένα βιολογικά κανονικό εγκέφαλο που κατ’ αρχήν είναι ικανός - με μικρότερη ή μεγαλύτερη δυσκολία - ν’ αποκτήσει τις ικανότητες που αναπτύξανε οι προηγούμενες γενιές. Δεν πρέπει να ρίχνουμε στη φύση το φταίξιμο της κοινωνίας που κατανέμει τα “δώρα” της πολύ λιγότερο δημοκρατικά απ’ ό,τι η φύση. Είναι απαραίτητο να δώσουμε πρόσβαση στον καθένα στις συνθήκες για ανθρώπινη ανάπτυξη, μαζί και την ικανότητα να σκέφτεται ανεξάρτητα.

Ο νους, η ικανότητα του ανθρώπου να σκέφτεται ανεξάρτητα, διαμορφώνεται μόνο στην πορεία της προσωπικής αφομοίωσης του πνευματικού πολιτισμού της εποχής. Ο νους δεν είναι παρά αυτός ο πολιτισμός μετασχηματισμένος σε προσωπικό απόκτημα και κληρονομιά, σε αρχή της δραστηριότητας του ανθρώπου. Είναι ο εξατομικευμένος πνευματικός θησαυρός της κοινωνίας. Με άλλα λόγια ο νους (νοημοσύνη, ταλέντο, ικανότητες κλπ.) είναι η φυσιολογική κατάστα-

ση του ανθρώπου, ο κανόνας και όχι η εξαίρεση, το κανονικό αποτέλεσμα της ανάπτυξης του βιολογικά κανονικού εγκέφαλου κάτω από κανονικές - ανθρώπινες - συνθήκες.

Αντίθετα, ο “βλάκας”, ο άνθρωπος με αδιόρθωτα μειωμένη “κριτική ικανότητα”, είναι πρώτα απ’ όλα ένα ακρωτηριασμένο άτομο, ένα άτομο με ανάπηρο εγκέφαλο. Αυτή η “ανάπηρία” του οργάνου της σκέψης είναι κατά κανόνα συνέπεια των “αφύσικων” (με τα κριτήρια του ανθρώπινου πολιτισμού) συνθηκών, αποτέλεσμα κακής παιδαγωγικής επίδρασης στον τρυφερό εγκέφαλο του παιδιού.

Το όργανο της σκέψης μπορεί να βλαφθεί πολύ πιο εύκολα από οποιοδήποτε άλλο όργανο του ανθρώπινου σώματος. Είναι πολύ απλό να το πετύχει κανείς με “αφύσικες ασκήσεις”. Ένας αξιόπιστος τρόπος για να κάνεις ανάπηρο το μυαλό και τη νόηση είναι η τυπική απομνημόνευση της γνώσης (παπαγαλία). Ακριβώς με αυτή τη μέθοδο παράγονται ηλίθιοι άνθρωποι, δηλαδή άνθρωποι με ατροφική “δύναμη κρίσης”, ανίκανοι να συσχετίσουν τη γενική γνώση που αποκτήσανε με την πραγματικότητα.

Το παραγέμισμα του μυαλού με ατελείωτες επαναλήψεις δημιουργεί πνευματική αναπηρία. Οι “απόλυτες αλήθειες” που παραγεμίζουν το μυαλό χωρίς να κατανοούνται, γίνονται κάτι σαν σιδηροδρομικές γραμμές όπου συνηθίζει να κινείται το μυαλό. Ο Μπρεχτ² είπε ότι «Ο άνθρωπος που βρίσκει αυταπόδεικτο ότι $2+2=4$ δε θα γίνει ποτέ μεγάλος μαθηματικός».

Το καταπιεστικό παραγέμισμα του παιδικού μυαλού με “γνώσεις” είναι μια οδυνηρή εμπειρία για το παιδί, που τη βιώνει σαν βία. Το μυαλό του είναι ικανό να μάθει οτιδήποτε βρίσκει κατανοητό, ενδιαφέρον και χρήσιμο. Εκείνα λοιπόν που έρχονται σαν παραγέμισμα,

2. Bertolt Brecht (1898-1956). Γερμανός ποιητής, συγγραφέας και διευθυντής θεάτρου.

είναι ακριβώς αυτά που το παιδί θεωρεί ακατανόητα, χωρίς ενδιαφέρον και άχρηστα.

Το παιδί μπορεί να διακρίνει τη “φυσιολογική” παιδαγωγική επίδραση από τη βίαιη και καταπιεστική. Στην πρώτη ανταποκρίνεται και απορροφά τη γνώση αχόρταγα και με ενδιαφέρον, ενώ στη δεύτερη αντιδρά με έλλειψη κατανόησης του υλικού και πεισματική αντίσταση στη βία. Στην πρώτη πιάνει αμέσως την ουσία με ευχαρίστηση, ενώ στη δεύτερη χαζολογάει, ατακτεί και δεν “θυμάται” τα πιο απλά πράγματα.

Πώς θα διδάξουμε το παιδί να σκέφτεται; Οργανώνοντας τη διδασκαλία με τρόπο που την οργανώνει εδώ και χιλιάδες χρόνια η ίδια η ζωή, δηλαδή δημιουργώντας για το παιδί **καταστάσεις προβληματισμού**, που απαιτούν σκέψη, “κριτική ικανότητα”. Το παιδί πρέπει να καταλάβει καθαρά ποιο είναι το ερώτημα, στο οποίο χρειάζεται να δοθεί απάντηση. Πρέπει ν’ αναπτύξει την ικανότητα να θέτει ερωτήματα με ακρίβεια, σωστά. Όταν διδάσκουμε Γεωγραφία, Χημεία κλπ., πρέπει να εξηγούμε σε ποια ερωτήματα δόθηκαν από τους επιστήμονες οι απαντήσεις που σήμερα τις παρουσιάζουμε σαν έτοιμη γνώση στους μαθητές. Να γίνει κατανοητό ότι οι ερευνητές δεν άρχισαν με ορισμούς, αλλά κατέλη-

ξαν σε ορισμούς.

Η επιστήμη (τόσο στην ιστορική της ανάπτυξη όσο και κατά την πορεία αφομοίωσής της από το άτομο) γενικά αρχίζει με ένα **ερώτημα**. Αλλά κάθε πραγματικό ερώτημα προκύπτει στη ζωή και διαμορφώνεται στη συνείδηση πάντοτε σαν μια άλυτη **αντίφαση** (με τη χρήση των προκαθορισμένων συνηθισμένων στερεότυπων μεθόδων). Για την ακρίβεια προκύπτει σαν “λογική αντίφαση” που είναι άλυτη με καθαρά λογικά μέσα, δηλαδή με μια σειρά καθαρά μηχανικών χειρισμών των προηγουμένως απομνημονευμένων “εννοιών” (ή για την ακρίβεια “όρων”).

Η φιλοσοφία έχει δείξει ότι ένα πραγματικό ερώτημα που μπορεί να λυθεί μόνο με παραπέρα **αναζήτηση των γεγονότων**, εμφανίζεται πάντοτε σαν “λογική αντίφαση”, σαν “παράδοξο”. Έτσι στο σώμα της γνώσης εμφανίζεται ξαφνικά μια αντίφαση (άλλοι λένε αυτό, άλλοι εκείνο) που δημιουργεί την ανάγκη για πιο βαθιά έρευνα του ίδιου του αντικειμένου. Η γέννηση της αντίφασης δείχνει ότι η υπάρχουσα μέχρι τότε γνώση που έχει καταγραφεί με γενικά αποδεκτές προτάσεις, είναι πολύ γενική, αφηρημένη και μονόπλευρη.

Το μυαλό που έχει εκπαιδευτεί σε στερεότυπες ενέργειες σύμφωνα με μια συνταγή “τυπικών λύσεων” τα χάνει κυριολεκτικά όταν χρειαστεί να βρει ανεξάρτητα (δημιουργικά) μια λύση. «*Δεν του αρέσουν*» οι αντιφάσεις. Προσπαθεί να τις αποφύγει, να ξαναγυρίσει στο γνωστό δρόμο της ρουτίνας. Κι όταν τελικά δει ότι αποτυγχάνει να ξεγελάσει την αντίφαση, τότε καταρρέει σε κατάσταση υστερίας, ακριβώς τότε που χρειάζεται να σκεφτεί. Η στάση του ατόμου απέναντι στην αντίφαση είναι ένα ασφαλές κριτήριο του πολιτισμού του, της νοημοσύνης του.

Σ’ ένα πείραμα οι συνεργάτες του

3. Η επιστήμη που μελετά τις αρχές και τους νόμους του σχηματισμού, της μεταβολής και της ανάπτυξης της γνώσης, καθώς και τα μέσα και τις μεθόδους απόκτησης και επαλήθευσής τους. Η εφαρμογή της διαλεχτικής μεθόδου στη νόηση και στη γνώση. Η διδασκαλία για το πώς αντανάκλαται ο μεταβαλλόμενος αντικειμενικός κόσμος στην ανάπτυξη των εννοιών, στην αλληλεξάρτησή τους. Η Διαλεχτική Λογική στηρίζεται στη θεωρία της αντανάκλασης. Το κύριο πρόβλημα της Διαλεχτικής Λογικής είναι να δείξει πώς μπορεί να εκφραστεί η κίνηση του κόσμου στη λογική των εννοιών, των κατηγοριών, των κρίσεων, των συλλογισμών, κλπ. Δεν ασχολείται με την έρευνα της σύνθεσης των μορφών νόησης (εννοιών, κρίσεων, συλλογισμών), αλλά με τις μορφές της νόησης από την άποψη της ικανότητάς τους ν’ αντανακλούν τις λειτουργίες του υλικού κόσμου.

Παβλόφ αναπτύξανε σε σκύλο ένα θετικό αντανακλαστικό έκκρισης σάλιου στη θέα ενός κυκλικού δίσκου, και ένα αρνητικό αντανακλαστικό (αποφυγής) στη θέα ενός δίσκου με σχήμα έλλειψης. Ο σκύλος μπορούσε να διακρίνει εύκολα τα δυο “διαφορετικά” σχήματα. Μια μέρα άρχισαν να περιστρέφουν τον κύκλο μπροστά στο σκύλο έτσι που στο οπτικό πεδίο του η προβολή του κύκλου μετατρέποταν σιγά-σιγά σε έλλειψη. Ο σκύλος ερεθίστηκε και κάποια στιγμή κατέρρευσε σε κατάσταση υστερίας (ορμούσε σε διάφορες κατευθύνσεις). Οι μηχανισμοί δυο αντίθετων εξαρτημένων αντανακλαστικών ενεργοποιήθηκαν ταυτόχρονα και συγκρούστηκαν σε “λάθος”, σε αντινομία. Ο σκύλος δεν το άντεξε.

Το σημείο όπου το «Α» γίνεται «μη-Α», το σημείο όπου τα αντίθετα συναντώνται, είναι ακριβώς το σημείο όπου εκδηλώνεται καθαρά η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στην ανθρώπινη σκέψη και στην αντανακλαστική συμπεριφορά του ζώου. Σ’ αυτό το σημείο το ζώο (καθώς και ο ανθρώπινος νους που στερείται πραγματικά “λογική” παιδεία) καταρρέει σε κατάσταση υστερίας και βρίσκεται έρμαιο τυχαίων περιστάσεων.

Για το νου τον εξοπλισμένο με αληθινή λογική παιδεία η εμφάνιση της αντίφασης σημαίνει την ύπαρξη κάποιου προβλήματος που είναι άλυτο με τις στερεότυπες νοητικές ενέργειες, είναι ένα σήμα για την ενεργοποίηση της σκέψης, της ανεξάρτητης εξέτασης του αντικειμένου, όπου ανέκυψε η αντίφαση.

Είναι λοιπόν αναγκαίο να εκπαιδεύσουμε το νου από την αρχή, έτσι που η αντίφαση να μην προκαλεί υστερία αλλά ώθηση για ανεξάρτητη εργασία, για ανεξάρτητη εξέταση του αντικειμένου και όχι μόνο του τι έχουν πει άλλοι για το αντικείμενο. Αυτή είναι μια στοιχειώδης απαίτηση της διαλεκτικής. Και η

διαλεκτική δεν είναι καμιά μυστηριώδης τέχνη μόνο για τους εκλεκτούς. Είναι η πραγματική λογική της πραγματικής σκέψης - ένα συνώνυμο της **συγκεκριμένης σκέψης**. Οι άνθρωποι πρέπει να εκπαιδευτούν σ’ αυτή από μικροί.

Πρέπει να διδάσκουμε τα παιδιά να αναζητούν και όχι να καταπίνουν μασημένη τροφή. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι εμπεδωμένες βάσεις της επιστήμης είναι αποτέλεσμα δύσκολης έρευνας, απαντήσεις σε ερωτήματα που κάποτε προέκυψαν, δηλαδή αντιφάσεις που λύθηκαν, και όχι «*απόλυτες αλήθειες*» που έπεσαν απ’ τον ουρανό στα κεφάλια κάποιων ιδιοφυών ανθρώπων.

Το να διδάξουμε συγκεκριμένη ανθρώπινη σκέψη σημαίνει να διδάξουμε διαλεκτική: την ικανότητα να διαμορφώνει το παιδί μια αντίφαση και να βρίσκει την πραγματική της λύση εξετάζοντας συγκεκριμένα το αντικείμενο, την πραγματικότητα, και όχι μέσω λεκτικών χειρισμών που “ξεγελούν” τις αντιφάσεις αντί να τις λύνουν.

Εδώ βρίσκεται η διαφορά ανάμεσα στη Διαλεκτική Λογική³ και την Τυπική Λογική, ανάμεσα στην ανθρώπινη σκέψη και τον ψυχισμό οποιουδήποτε θηλαστικού ή τις πράξεις ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο υπολογιστής επίσης φθάνει σε μια κατάσταση “αυτο-διέγερσης” όμοια με την υστερία του σκύλου του Παβλόφ, όταν δυο αμοιβαία αποκλειόμενες εντολές (*αντίφαση*) εισάγονται στον υπολογιστή ταυτόχρονα.

Ο έμπειρος παιδαγωγός οδηγεί το παιδί σε μια «*κατάσταση προβληματισμού*», δηλαδή σε μια κατάσταση που δε λύνεται με τις ήδη γνωστές στο παιδί μεθόδους ενέργειας, αλλά που βρίσκεται μέσα στις δυνατότητές του, δηλαδή μέσα στη ζώνη επικείμενης ανάπτυξης του. Μια κατάσταση, που από τη μια πλευρά απαιτεί την ενεργητική χρήση όλου του συσσωρευμένου

νοητικού εξοπλισμού του παιδιού, κι από την άλλη δεν "υποχωρεί" τελείως στην προσπάθεια του παιδιού, αλλά ζητάει «λόγο ακόμα», μια στοιχειώδη δημιουργία, λίγη ανεξάρτητη δράση.

Η διαλεχτική αυτή πραγματοποιείται ακόμα και στην περίπτωση επίλυσης ενός απλού γεωμετρικού προβλήματος που απαιτεί ένα μετασχηματισμό των συνθηκών που δίνονται με ένα σχήμα - ακόμα και αν αυτός ο μετασχηματισμός συνίσταται απλά στη σχεδίαση μιας νέας γραμμής που τέμνει δυο άλλες γραμμές, ασύνδετες μέχρι εκείνη τη στιγμή.

Το να μάθει το παιδί να σκέφτεται σημαίνει να μάθει ν' αντέχει την ένταση της αντίφασης. Η διαλεχτική συνίσταται στο να φέρνουμε στο φως τα γεγονότα που αποτελούν το σύστημα συνθηκών του άλυτου προβλήματος, την αντίφασή τους, στο να συγκεκριμενοποιούμε την αντίφαση με καθαρότητα έκφρασης και να βρίσκουμε τη "λύση" της πάλι στα γεγονότα - στο μοναδικό γεγονός που ακόμα δεν το βλέπουμε και πρέπει να βρεθεί. Η αντίφαση μάς αναγκάζει να ψάξουμε για ένα τέτοιο γεγονός. Μόνο όταν βρεθεί αυτό λύνεται η «λογική αντίφαση» και όχι με χειρισμούς ορολογίας ή με «διευκρίνιση των εννοιών» και των ορισμών τους.

Σχετικά άρθρα στα "Θέματα Παιδείας"

- Α.Ν. Λεόντιεφ: *Αρχές της ψυχικής ανάπτυξης και το πρόβλημα της διανοητικής ανεπάρκειας*, τεύχος 3
- Μάλκοβα-Βούλφσον: *Οι αστικές θεωρίες για την αποτελεσματικότητα της μόρφωσης*, τεύχ. 5
- Έβαλντ Ιλένκοφ: *Άνθρωπος - Μηχανή*, τεύχ. 6
- ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ: *Φιλοσοφία, μεθοδολογικό υπόβαθρο της Παιδαγωγικής*, τεύχ. 7
- *Φιλοσοφία και Παιδαγωγική* τεύχ. 8
- Ελισαίου Βαγενά: *Η σοβιετική παιδαγωγική εμπειρία - Η επικαιρότητα των βασικών παιδοψυχολογικών αντιλήψεων και αρχών οργάνωσης της σοβιετικής εκπαίδευσης*, τεύχ. 14
- ΕΙΔΙΚΟ ΘΕΜΑ - Ο "νεοδαρβινισμός" στην εκπαίδευση, τεύχ.17-18:
 - Ι. Αντρέγιεφ: *Ο Δαρβίνος και η μαρξιστική θεωρία της ανθρωποκοινωνιογέννησης*
 - Β.Πιλπόφσκι: *Ο κοινωνικός δαρβινισμός στην Παιδαγωγική και η αστική διδακτική διαφοροποίησης της μάθησης*
 - Κλ. Κάριερ: *Η εφαρμογή των τεστ νοημοσύνης στις ΗΠΑ*
 - Λ. Αγγέλη: *Επιλογή και διαφοροποίηση της εκπαίδευσης στην Αγγλία*
 - Ζ-Π. Κέρκχοφ: *Όταν ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός σημαίνει επιλογή -Σκράπες ...και ιδιοφυίες*
 - Α. Μελς: *Φταίει που δεν είναι σωστά προσανατολισμένοι;*
 - Ν. Ιρτ: *Η επαναφορά της θεωρίας των χαρισμάτων*
 - Β.Α. Μποσένκο: *Το σχολείο Μέσης εκπαίδευσης, οι κλίσεις και τα ταλέντα - Το μόνο δίδαγμα είναι ότι δε βγάζαμε κανένα δίδαγμα.*

ΓΙΝΕ ΚΙ ΕΣΥ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Καταθέσεις χρημάτων:
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΛΛΑΔΑΣ
Αρ. Λογ.: 19079299194

Τηλ.: 210-8213430

e-mail: thematapaidias@mail.gr

Ταχυδρομική επιταγή στη διεύθυνση:

Θέματα Παιδείας

Ταχ. Θυρίδα 31207

Τ.Κ. 10035 ΑΘΗΝΑ

Συνδρομή:

18 ευρώ, 35 η δίχρονη, 15 η φοιτητική